

УДК: 167.1+005.334-047.23

Черненко Н.М.

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ РИЗИКУ

У статті уточнено сутність понять «ризик», проаналізовано існуючі підходи вчених до вивчення проблеми ризику, його трактування у філософії, психології, економіці, управлінні.

Ключові слова: *ризик, підходи, діяльність, проблеми.*

Постановка проблеми. Сучасна українська ризикологія перебуває на стадії становлення: недостатньо розроблені теоретичні положення і методи оцінки ризику в різних виробничих ситуаціях і видах діяльності, відсутні детальні рекомендації про шляхи і способи зменшення та попередження ризику, немає однаковості у тлумаченні поняття ризику. Незважаючи на стародавню етимологію терміну «ризик», який починає зустрічатися вже у середньовічних джерелах, ґрунтовних досліджень з історії його виникнення не існує. У сучасній педагогічній літературі проблема ризику, незважаючи на свою теоретичну і практичну цінність, досліджується недостатньо.

Аналіз наукових досліджень. Складність та багатоаспектність ризику зумовлює існування різноманітних трактувань даного поняття, що представлено у працях таких вчених: А. Абчук, А. Альгін, Ю. Голубєв, А. Загородній, Ю. Козелецький, М. Котик,

В. Лук'янова, П. Недотко, Б. Орлов, Ю. Пачковський, В. Петровський, Т. Ріктор, Б. Сюсюкалов, Д. Тулін, Н. Хохлов, О.Чебикін, А. Урсул та ін. Дослідження вчених (С. Бикова, О. Вдовиченко, Б. Додонов, В. Іваннік, К. Ізард, Ю. Козелецькій, В. Селіванов, О. Чебикін та ін.) спрямовані на створення концепцій, теорій і моделей і дозволяють пояснити механізми виникнення і вияву ризику. Вивченню відношення людини до означених ситуацій, конкретних дій ризику у будь-якій професійній діяльності присвячені праці А. Вороніна, Ю. Голубева, Є. Жарикова, Г. Солнцевої, І. Троїцької, О. Чернікової та ін.

Мета статті: проаналізувати феноменологію ризику та визначити основні підходи вчених до його тлумачення.

Виклад основного матеріалу. Феномен «ризик» має багатофакторну природу, що вимагає детального розгляду існуючих підходів сучасних учених до його трактування у філософії, психології, економіці, управлінні. Так, узагальнюючи погляди вчених, представимо основні підходи до тлумачення поняття «ризик» як: діяльність; форма діяльності в умовах невизначеності; елемент процесу рішень; міра безпеки; властивість особистості; ситуація; нестабільність, невпевненість у майбутньому; наслідок дій; характеристика дій; одночасно і як імовірність настання події, і як наслідок такої події; як загроза; як невизначеність або невизначеність щодо наслідків дій, як дія (діяння, вчинок); як єдність обставин індивідуально-групових критеріїв оцінки ситуації.

Виділення зазначених підходів має досить умовний характер, оскільки вони пов'язані один з одним і, тим не менш, на наш погляд, позначені характеристики ризику можуть бути використані в якості підстави для вибору необхідного значення з величезної кількості філософських, соціологічних, психологічних, економічних та управлінських категорій, які дозволяють його деталізувати.

Ризик як діяльність пов'язано з подоланням невизначеності у ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість кількісно і якісно оцінити ймовірність досягнення передбачуваного результату, невдачі і відхилення від мети.

Деякі автори визначають ризик як можливість понести непередбачені витрати поряд з можливістю отримати додатковий дохід. А Рейльян пов'язує поняття ризику з неспівпадінням кількісних співвідношень результату реалізації різних альтернатив при різних станах зовнішнього середовища.

Існують не лише різні погляди в розумінні змісту поняття «ризик», а й різні підходи щодо оцінки його об'єктивного і суб'єктивного характеру. Низка вчених (Е. Егорова, В. Зубков, І. Івченко, О. Таран, Д. Штефанич) вважають, що ризик – категорія об'єктивна, яка дозволяє регулювати відносини між людьми, трудовими колективами, організаціями та іншими суб'єктами суспільного життя [1; 2; 3]. Ризик при цьому розглядається як поняття, яке являє собою можливу небезпеку випадкового появи негативних наслідків. Позиції об'єктивної концепції розділяє також А. Собчак, який вважає, що ризик – це завжди небезпека появи неприємних наслідків щодо яких невідомо, настануть вони чи ні. Д. Штефанич зауважує, що ризик завжди об'єктивний, навіть у тих випадках, коли він пов'язаний з діями працівників, оскільки їх результат обумовлюється об'єктивними факторами, зокрема є наслідком прорахунків, допущених виконавцями, недостатній теоретичний рівень підготовки працівника, відсутність практичного досвіду тощо. Дотримуючись об'єктивного підходу, О. Таран розглядає ризик як невід'ємну складову будь-яких економічних процесів, які мають різні напрями вияву через виникнення об'єктивно наявної недостатності або надмірності інформації щодо здійснення певних подій або їх випадковості, та обчислюється на підставі оцінки імовірності втрат внаслідок здійснення під час таких подій деякої господарської діяльності [3, с. 13]. Водночас В. Танаєв відмічає, що ризик (як втрати, небезпека) за своєю світоглядницькою сутністю є невід'ємним елементом існування об'єктивної реальності, одним із способів енергетичного і інформаційного спрощення середовища шляхом приведення його до найбільш імовірного стану.

Отже, об'єктивність ризику виявляється в тому, що це економічна категорія, яка

відображає реально існуючу невизначеність і конфліктність в економічній (господарській) діяльності, незалежно від того чи усвідомлюють її особи, що приймають рішення, чи ні.

Досить широко освячується науковцями (А. Буянов, В. Галасюк, К. Кирсанов, Н. Коротких, Л. Михайлов, М. Сорока, Е. Станиславчик, А. Швець) в літературі і суб'єктивна концепція (найбільший внесок у її розвиток вніс В. Ойгензіхт), де ризик розглядають як завжди суб'єктивний, оскільки виступає оцінка людиною вчинку, дій, як свідомий вибір за рахунок можливих альтернатив [4; 5; 6; 7]. Суб'єктивна концепція зорієнтована на суб'єкт дій, враховує можливі наслідки, вибір варіантів поведінки, що зумовлює накладення певних зобов'язань або звільнення від них. Враховуючи вищезазначене, слід констатувати, що визначення ризику завжди пов'язане з волею і свідомістю людини, тобто ризик – *це вибір варіанту поведінки з урахуванням небезпеки, загрози можливих наслідків*.

В. Вітлінський, П. Верченко, Н. Машина, С. Наконечний ризик розглядають як об'єктно-суб'єктивну категорію, що пов'язана з подоланням невизначеності та конфліктності у ситуації неминучого вибору і відображає міру (ступінь) досягнення сподіваного результату, невдачі та відхилення від цілей з урахуванням впливу контрольованих та неконтрольованих чинників за наявності прямих та зворотних зв'язків [8; 9].

Ризик як форму діяльності в умовах невизначеності (має кількісні та якісні характеристики і в практичній діяльності, піддається оцінці з боку суб'єкта і розкривається через аналіз його зв'язку з категоріями «імовірність», «можливість і дійсність», «необхідність і випадковість», «визначеність і невизначеність») розглядають у працях філософи, психологи, економісти.

У філософії під ризиком учені розуміють ступінь імовірності передбачуваного результату в процесі становлення нового, поява якого зумовлена не тільки об'єктивними умовами, а й знаннями, умінням і волею колективу, окремої людини. Учені (А. Альгін, В. Артемов, В. Готт, П. Недотко, Б. Орлов, Б. Сюсюкалов, Д. Тулін, Т. Ріктор, А. Урсул та ін.) розглядають поняття «ризик» як соціально-філософську категорію.

В економічній діяльності під ризиком прийнято розуміти імовірність чи загрозу втрати підприємствами частини своїх ресурсів, недоотримання доходів чи виникнення додаткових витрат в результаті здійснення певної виробничої і фінансової діяльності [10, с. 17]. Визнання невизначеності характеру розвитку економічних систем, розуміння і визнання того, що на запланований економічне зростання можуть впливати випадкові фактори, які можуть затримувати очікуваний результат або змінити його зміст, ставлять як дуже важливу проблему – економічної природи ризику. Враховуючи реалії сьогодення і вимоги ринкової економіки, в західній економічній літературі виділяють дві теорії ризику – класичну і неокласичну. Економічний ризик в класичній теорії ототожнюється з математичними очікуваннями втрат, які можуть бути в результаті реалізації обраного рішення.

Таким чином, узагальнюючи, можна сказати, що одностороннє тлумачення змісту ризику викликало різке засудження з боку економістів. Основними положеннями класичної теорії є визначення ризику як імовірності понести збитки і втрати від обраного рішення і стратегії діяльності.

Неокласична теорія економічного ризику була розроблена в 20–30 р. ХХ ст. економістами А. Маршал та А. Пігу. Прихильники неокласичної теорії вважають, що підприємництво, яке функціонує в умовах невизначеності, повинно керуватися у своїй діяльності двома категоріями: розміри очікуваного прибутку і величиною її можливих відхилень. Поведінка підприємця відповідно до цієї теорії зумовлюється концепцією граничної користі (при виборі варіантів капіталовкладень, які дають однаковий прибуток, перевага надається варіанту, де коливання прибутку менше). З неокласичної теорії ризику слідує: гарантований прибуток має більшу цінність, ніж очікуваний прибуток такого ж розміру, але пов'язаний з можливими коливаннями, тобто ризик – це імовірність відхилення від поставлених цілей [11, с. 64].

Узагальнюючи погляди вчених, необхідно підкреслити умовність поділу положень класичної і неокласичної школи, оскільки в першому випадку організація враховує небезпеку зазнати збитків, а наслідком є відхилення від поставлених цілей, то в другому

випадку основа – це досягнення мети, а отримання збитку – це наслідок відхилення від поставлених цілей.

Ризик як ситуацію учені пов'язують з наявністю вибору з можливих альтернатив шляхом оцінки імовірності настання ризикозмістовної події, що тягне як позитивні, так і негативні наслідки. Проведений контент-аналіз дає можливість констатувати, що вчені визнають суб'єктивну або об'єктивну природу діяльності, або суб'єктивно-об'єктивну. Ми згодні з думкою В. Черкасова, що найбільш правильний підхід – це суб'єктивно-об'єктивний, тому що основним аргументом для його обґрунтування є визнання того факту, що людина, група, колектив і т. ін. у процесі діяльності включаються в суб'єктивні відносини, то і сама діяльність має як суб'єктивну, так і об'єктивну сторони. У зв'язку з тим, що ризик є специфічною діяльністю в умовах невизначеності та ситуації обов'язкового (необхідного) вибору, то він також являє собою діалектичну єдність об'єктивного і суб'єктивного [11, с. 66]. Учений «ризик» розглядає як *ситуативну характеристику діяльності, що складається із невизначеності її результату і можливості несприятливих наслідків у випадку невдачі*. Аналогічний підхід можна зустріти у С. Маслова, О. Опалова [12, с. 224].

Ризик розглядається як *елемент процесу рішень*, який зазвичай зв'язується з вимірюванням імовірності помилки або успіху того чи іншого вибору в ситуації з декількома альтернативами. Ризик завжди пов'язаний з *вибором певних альтернатив* і розрахунком *імовірності їхнього результату* – в цьому виявляється його суб'єктивна сторона. Водночас величина ризику не тільки суб'єктивна, але й об'єктивна, оскільки вона є формою якісно-кількісного вираження реально існуючої невизначеності. Об'єктивність ризику проявляється в тому, що поняття відображає реально існуючі явища, процеси, сторони діяльності. І що дуже важливо, ризик існує незалежно від того, усвідомлюють його наявність чи відсутність, враховують або ігнорують його.

Суттєве значення для пізнання ризику мають теорії прийняття рішень. Так, однією з перших спроб дослідити ризик при прийнятті рішень зробили Дж. Фон Нейман і О. Моргенштерн. За результатами цих досліджень виникли два види теорії рішень, які Ю. Козелецький називає теорією прийняття раціональних рішень (зазначає оптимальні альтернативи) та психологічної теорією прийняття рішень (діяльність особи, що приймає рішення в процесі виконання певних завдань).

Ризик як *характеристика дій, характеристика рішення, прийнятого суб'єктом у ситуації*, коли можливі альтернативи, що реалізуються у багатьох наслідках: існує невизначеність щодо конкретного результату, і, принаймні, один з результатів небезпечний. З точки зору ризикованих дій та обґрунтованості прийняття рішень необхідно звернути увагу на результати останніх соціально-психологічних досліджень (П. Словіца, С. Ліхтенштейн, Г. Міллер, У. Едвардс, А. Ельштейн, В. Черкасов та ін.), в які констатують, що людина має володіти деякими важливими пізнавальними якостями (короткочасна і довготривала пам'ять або достатньо певна швидкість переробки інформації); спосіб сприйняття ситуації з ризиком залежить не тільки від недоступності інформації, але і від способу її передачі; вік людини, який впливає на стиль прийняття нею ризикованих рішень.

У деяких роботах (В. Абчук, Л. Біч, Р. Льюс, К. Петерсон та ін.) особливе місце в процесі прийняття рішень, пов'язаних з ризиком, відводиться інтуїції. Приймаючи рішення «що краще», «що швидше», «яка міра безпеки», керівники, самі того не відаючи, часто засновують свій вибір на інтуїтивній і ймовірнісній оцінці.

Ризик як міра безпеки в певній конкретній ситуації загрожує життю або здоров'ю людини, а також усьому тому, що входить в систему її духовних і матеріальних цінностей. Що ж стосується професійного ризику, то він виступає у формі можливої небезпеки, тобто людина, що здійснює ту чи іншу професійну діяльність, постійно знаходиться в ситуації «неминучого ризику» (В. Лисцов, Е. Ковальов та ін.). Небезпека професії залежить від об'єктивно притаманної їй величини ризику.

Ризик як властивість особистості розглядають О. Вдовіченко, О. Чебикін та ін., зазначаючи, що базується на емоційно-вольових, інтелектуальних особливостях, за допомогою яких людина залучається до небезпечних ситуацій і прагне до їх подолання. В. Агапаєв, Д. Розанцева ризик ототожнює з передбачуваною вдачею, успішним результатом, в основу розуміння ризику включають фактор удачі. Важливе значення для осмислення вияву ризику в змісті концептуальної моделі розкривають психологічні механізми емоційної регуляції поведінки людини на рівні страху і сміливості (Б. Додонов, К. Изард, Є. Ільїн і ін.).

Отже, дослідженнями проблеми ризику сучасної психології встановлено, що існує певна залежність вираженості ризику від вікових особливостей людини та специфіки її професійної діяльності. Відзначено, що сформовані стереотипи в одних видах професійної діяльності можуть підвищувати ефективність ризикованих дій, а в інших – погіршувати наслідки. Обґрунтовано, що виділяються особи з внутрішньою і зовнішньою стратегією прийняття ризикованого рішення.

Висновки. У межах визначених підходів філософи поняття «ризик» розглядають як: специфічну форму активного ставлення суб'єкта до навколишньої дійсності; форму діяльності в умовах невизначеності; соціальний ризик, який виявляє себе в продуктивній діяльності. Дослідження проблеми ризику сучасної психології ведуться в напрямках прямих і непрямих концептуальних моделей, що дозволяють зрозуміти механізми виникнення ризику і вивчення специфіки його вияву в різних видах особистої і професійної діяльності людини. Різні підходи до ризику в економіці, управлінні мають цілком самостійне теоретичне і прикладне значення і є важливою складовою теорії і практики управління.

Ризик розглядаємо як ймовірність виникнення подій, що призводить до певних результатів (позитивного або негативного) при прийнятті рішення.

Список використаних джерел

1. Зубков В. И. Социологическая теория риска : [монография] / В. И. Зубков. – М. : Изд-во РУДН, 2003. – 230 с.
2. Івченко І. Ю. Економічні ризики : [навч. посіб.] / І. Івченко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 304 с.
3. Таран О. В. Сучасні питання проблематики ризиків фінансової сфери діяльності підприємства : теоретичні узагальнення та прикладний аналіз / О. В. Таран. – Х. : Константа, 2004. – 110 с.
4. Буянов А. П. Рискология (управление рисками) : [учеб. пособ.] / А. П. Буянов, К. А. Кирсанов, Л. М. Михайлов. – М. : Экзамен, 2003. – 384 с.
5. Галасюк В. Риск как один из неотъемлемых факторов бизнеса / В. Галасюк, М. Сорока // Економіка, фінанси. Право. – 2002. – № 2. – С. 17–23.
6. Коротких Н. Предпринимательский риск как объект страхования / Н. Коротких // Управление рисками. – 2001. – № 3. – С. 49–52.
7. Станиславчик Е. Н. Риск-менеджмент на предприятии. Теория и практика / Е. Н. Станиславчик. – М. : Ось-89, 2002. – 80 с.
8. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві : [монографія] / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
9. Вітлінський В. В. Ризик у менеджменті / В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний. – К. : Борисфен-М, 1996. – 336 с.
10. Лук'янова В. В. Діагностика ризику діяльності підприємства : [монографія] / В. В. Лук'янова. – Хмельницький : ПП Ковальський В. В., 2007. – 312 с.
11. Черкасов В. В. Проблемы риска в управленческой деятельности : [монографія] / В. В. Черкасов. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 1999. – 228 с.
12. Маслова С. О. Фінансовий ринок : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / С. О. Маслова, О. А. Опалов. – К. : Каравелла ; Львів : Новий світ – 2000, 2002. – 304 с.

References

1. Zubkov, V.I. (2003). *Sociological theory of risk*. Moscow: Publishing House of the Russian Peoples' Friendship University (in Russ.)
2. Ivchenko, I.J. (2004). *The economic risks*. Kyiv: Center of educational literature (in Ukr.)
3. Taran, A.V. (2004). *Current issues issues of risk finance activity: theoretical generalizations and applied analysis*. Kharkiv: Constant (in Ukr.)

4. Bujanov, A.P., Kirsanov, K.A., Mikhailov, L.M. (2003) *Riskologiya (management of risks)*. Moscow: Exam (in Russ.)
5. Galasyuk, V., Soroka, M. (2002). Risk as one an inalienable factors of business. *Ekonomika, finansi. Right*. 2. 17–23 (in Ukr.)
6. Korotkih, N. (2001). Business risk as the object of insurance. *Management of risks*. 3. 49-52 (in Russ).
7. Stanislavchik, E.N. (2002). *Risk management in the enterprise. Theory and practice*. Moscow: Os-89.
8. Vitlinskyy, V.V., Velykoivanenko, G.I. (2004). *Ryzykolohiya in economics and business*. Kyiv: Kyiv National Economic University (in Ukr.)
9. Vitlinskyy, V.V., Nakonechny, S.I. (1996). *The risk in management*. Kyiv: Borisfen-M (in Ukr.)
10. Lukyanova, V.V. (2007). *Diagnosis of the risk of the company*. Khmelnytsky: V. Kowalski (in Ukr.)
11. Cherkasov, V.V. (1999). *Problems in upravlencheskoy line activities*. Moscow: Refl-book; Kiev: Vakler (in Ukr.)
12. Maslov, S.O., Opalov, O.A. (2002). *Financial market*. Kyiv: Caravel; Lviv: New World-2000 (in Ukr.)

Надійшла до редакції 20.09.2015.
Прийнята до публікації 25.09.2015.

Abstract. Chernenko Natalia. Basic approaches to risk study.

Introduction. The existence of different determinations of “risk” is explained by the complexity and multidimensionality of this notion. The aim of the article is to analyze the phenomenon of risk and determine the main approaches of researchers to its interpretation.

Research methods: analysis and synthesis of management, pedagogical, psychological, philosophic and economic literature, which reveals modern approaches to the phenomenon of risk; method of comparison.

The main research results are presented in the determination of the multidimensional nature of the phenomenon of risk. In terms of the determined approaches philosophers consider the notion of “risk” as a certain form of active attitude of a subject towards the reality; as a form of reality in terms of uncertainty; social risk, which manifest itself in productive activity.

The study of the issue of risk in modern Psychology is oriented at direct and indirect conceptual models, which allow to understand the mechanisms of risk emergence and the specificity of its manifestation in different types of personal and professional activities. The dependence of risk expressiveness on person’s age peculiarities and his/her professional activity has been revealed. It has been determined that the mature stereotypes in some kinds of professional activity may increase the efficiency of risky actions or deteriorate the consequences in other ones. It has been scientifically grounded that there are individuals with inner and external strategies of making risky decisions.

Different approaches to studying the phenomenon of risk in economics and management have independent theoretical and applied significance and are the important components of theory and practice of management.

Generalizing different views of scientists, it is important to emphasize the conditional character of ideas of classic and neoclassic scientific schools, because in one case the organization takes the incur losses risk into consideration, which results in abandoned intents; while in another case the basis is goal achievement, and the consequence of abandoning intents is incurred losses.

The scientific novelty of research results is generalization and systematization of approaches to the definition of the notion of “risk” by philosophers, psychologists, economists and managers.

Conclusions and propositions. “Risk” is considered to be the probability of events, which lead to positive or negative results in decision-making process. The author proposes to study the methodology of risk management at educational institutions.

Keywords: risk, activities, approaches issues, problem of risk.